

Danijela Birt Katić

UDK: 930.253:316.356.2(497.526)
Izvorni znanstveni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 11. 03. 2015.

OBITELJ, IMOVINA, NASLJEDNA PRAVILA I PRAKSE: POSTOJANOST I PROMJENE U SELIMA BJELOVARSKOGA KRAJA¹

Sažetak

Obitelji, imovina i imovinske prakse predmet su istraživanja različitih znanstvenih disciplina, a u svojem doktorskom radu problematizirala sam njihov međuodnos. U radu su spomenuti fenomeni prikazani unutar specifičnog društveno-povijesnog konteksta te se samim time ukazalo na djelovanje ekonomskih, političkih i društvenih prilika unutar istraživanog prostora. Vremenski se istraživanje odnosilo na razdoblje od kasnog 19. do druge polovice 20. stoljeća, a glavno područje istraživanja obuhvaćalo je ruralni prostor bjelovarskoga kraja. Uz pomoć arhivskih dokumenata i etnografske građe te dostupne literature navedeni fenomeni prikazani su u svojim promjenama i u kontinuitetu. Između ostalog, u doktorskom radu ukazala sam na postojanje različitih funkcija i značenja imovine (društvena, ekonomska, simbolička i kulturna) te sam se fokusirala na vrijednosti i prakse koje se tiču imovine i njezina prijenosa između generacija. Analiza i interpretacija izvora pokazala je da su struktura obitelji, njezine transformacije i pitanje međugeneracijskih odnosa direktno povezani s određenim načinom prijenosa imovine.

Ključne riječi: obitelj; zadružne obitelji; Vojna krajina; strategije; imovina i nasljedne prakse.

Uvod

Činjenica da je prostor bjelovarske regije tijekom duljeg razdoblja pripadao specifičnom politički i društveno organiziranom prostoru Vojne krajine imala je poseban utjecaj na pitanja imovine i obitelji te na odnose unutar i između članova obitelji. Sve do ukidanja u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća Vojna krajina funkcionirala je prema posebnim društvenim pravilima kao vrsta vojne obrambene zone prema

¹ Doktorski rad obranjen je 16. rujna 2013. na Poslijediplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pod vodstvom mentorice red. prof. dr. sc. Milane Černelić.

Osmanskom Carstvu (Grandits, 2012., str. 23). Velik broj stanovnika ovoga prostora živio je barem dio svojega životnog vijeka u proširenim obiteljskim struktruma, odnosno *kućnim zadrugama*. Prema etnografskim opisima nastalim na početku 20. stoljeća, te obitelji najčešće su u jednom kućanstvu okupljale do *tri-četer loze*, odnosno u jednom kućanstvu živjelo bi od dvadeset do četrdeset *duša*. *Kućna zadruga* kao *samoodrživa jedinica* zadovoljavala je potrebe svojih ukućana, unutar nje pojedinac je imao osigurano sve što mu je trebalo za život: hranu, odjeću, obuću, sredstva za rad, sigurnost, podršku i društveni status. Zajedničko i uređeno udruživanje svih članova kućanstva u obradi zemlje i stvaranje proizvoda za vlastite potrebe i prodaju bilo je tada obilježje svake obiteljske *kućne zadruge* (Bićanić, 1937., str. 25). Upravo je specifičan način proizvodnje i poslova kojima se obitelj bavila održavao obiteljsku zajednicu na okupu. No u konačnici, kada su se počele odvajati nuklearne obitelji, zemlja se dijelila, a i počeli su se smanjivati prihodi domaćinstva. Samim time ograničen je i izvor „besplatne“ radne snage.

U fokusu istraživanja doktorskog rada bili su fenomeni obitelji, imovine i lokalne prakse vezane uz prijenos imovine. Hipoteza od koje sam krenula jest da su obitelji i imovina, tj. način njezina prijenosa, u međudnosu te da je jedno ovisno o drugome. Osnovni cilj rada bio je pokazati kroz istraživanje na koji način prakse prijenosa imovine utječu na obiteljske strukture, odnosno u kojoj mjeri struktura i oblik obitelji utječu na kreiranje nasljednih praksi, tj. na tijek imovine. Osim na kontinuitet promatranih fenomena ukazala sam i na njihove promjene uzrokovane djelovanjem različitih povijesnih procesa, društvenih, ekonomskih i demografskih čimbenika. Namjera mi je bila istražiti na koji način navedene fenomene kreiraju pojedinci, odnosno obitelji kroz različite strateške odluke kojima nastoje osigurati jedinstvo obiteljske imovine i društveni status obitelji unutar seoske zajednice. Također, jedan od ciljeva rada bio je razmotriti fenomen imovine kao društveni, simbolički, kulturni i ekonomski kapital, s izraženim naglaskom na njezinu ekonomsku i društvenu, ali i simboličku funkciju. Vremenski istraživanje pokriva razdoblje od kasnog 19. stoljeća do druge polovice 20. stoljeća, a glavno područje istraživanja obuhvaća čitav ruralni prostor bjelovarskoga kraja.²

² Doktorski rad, prostorno i tematski, nastavak je istraživanja provedenog u razdoblju 2005. – 2006. godine u sklopu međunarodnog znanstvenoistraživačkog projekta pod nazivom *Kinship and Social Security*. Propozicije spomenutog projekta zahtijevale su da se istraživanje provede u ruralnoj i urbanoj sredini, pa su tako za hrvatski prostor odabrana sela koja administrativno pripadaju Općini Bjelovar i Župi Velika Ciglena. To su sljedeća sela: Velika Ciglena, Patkovac, Prespa i Tomaš. Više o projektu vidi u uvodu knjige Patrick Heady, Peter Schweitzer: *Family, Kinship and State in Contemporary Europe*. Vol. 2: *The View from Below: Nineteen Localities*; Vol. 3: *Perspectives on Theory and Policy*. Frankfurt – New York: Campus Verlag, 2010. Naknadno je u terensko istraživanje uključeno i selo Ruškovac, odnosno kazivanja kazivača koji je potomak zadruge Dragančan. O zadruzi Dragančan pisao je svojedobno Mato Matašin (1960.). Moram naglasiti da odabir mjesta istraživanja nije bio slučajan već određen činjenicom da sam ja tada živjela u jednom od navedenih sela.

U uvodnom poglavlju rada predstavljen je gospodarsko-administrativni pregled sela bjelovarskoga kraja na koja se istraživanje odnosilo. U tom dijelu dan je prije svega osvrt na ukupni broj i strukturu stanovnika pojedinih sela i naselja te na utjecaj gradske sredine na širu ruralnu okolicu. Jedna od dramatičnijih promjena koja je zahvatila promatrani prostor koncem 19. stoljeća, kao i čitav prostor Hrvatske, bio je – proces demografske tranzicije, koji je započeo 1880. godine (Vekarić i Vranješ-Šoljan, 2009., str. 50). Osim procesa demografske tranzicije čitavo razdoblje konca 19. stoljeća obilježila je agrarna kriza koja je rezultirala masovnim procesom diobe zadružnih obitelji, na što, između ostalih, upozorava Rudolf Bičanić (1936., 1937.), ali i drugi autori (npr. Grandits 2006., 2012.). Završetak 19. stoljeća na tom prostoru obilježio je i proces razvojačenja Vojne krajine koji je započeo 1871. godine pripajanjem širega bjelovarskog područja civilnoj Hrvatskoj, a završio potpunim ukidanjem Vojne krajine 1881. godine.

Važnu ulogu pri analizi i intepretaciji promatranih fenomena imali su intenzivni migracijski procesi zabilježeni na promatranom prostoru. Doseljavanje stanovništva na taj prostor započelo je već koncem 19. stoljeća (doseljavanje Čeha, Mađara), a nastavilo se u većem ili manjem intenzitetu i tijekom čitavog 20. stoljeća (unutarnje migracije iz prostora Zagorja – zbog agrarne prenapućenosti, ti se prostori raseljavaju te se stanovnici odande naseljavaju u krajeve koji su imali manji broj stanovnika, u Žumberak, Liku i Kordun) (Matušek, 1990.). U razdoblju 1900. – 1910. godine sve se više stanovništva iseljava u Sjevernu i Južnu Ameriku. Stjepan Blažeković navodi kako se na te kontinente s ovog područja 1905. godine iselilio 3.135 osoba, 1906. godine 4.410 osoba, a 1910. godine 1.830 osoba. Uz konstantnu emigraciju i Prvi svjetski rat nastavio se trend smanjivanja broja stanovnika (Blažeković, 1985., str. 23).

Tijekom druge polovine 20. stoljeća navedena su sela zbog iseljavanja nastavila gubiti svoje stanovništvo – migracijama u obližnja gradska središta, a stagniraju i doseljavanja (posljednji val doseljenika iz Like i Korduna zabilježen je koncem 70-ih godina 20. stoljeća).

Unatoč visokoj stopi mortaliteta – na koju utječe nizak životni standard (razne epidemije zaraznih bolesti), broj stanovnika od sredine do konca 19. stoljeća kao rezultat visokog nataliteta raste (Feletar i Feletar, 2008., str. 61-62). Prva polovina 20. stoljeća, posebice godine neposredno nakon Prvog svjetskog rata, donijele su porast broja stanovnika, ali – zbog procesa deruralizacije i urbanizacije – sela gube svoje stanovništvo. Taj negativni trend nastavlja se i u drugoj polovini 20. stoljeća, što je vidljivo i iz primjera iznesenih u tablicama, autori to nazivaju *posttranzicijskom fazom demografskoga razvoja* koja je u tom razdoblju intenzivno zahvatila navedeni prostor (ibid.). Radne migracije ponovno su, kao i u primjerima prije Drugoga svjetskog rata, postale važan dio ekonomske strategije obitelji, kojoj su se najviše priklanjali mlađi muškarci i njihove obitelji (Grandits, 2006., str. 13).

Uz spomenute vanjske čimbenike – ekonomske, političke i demografske – u radu propitujem utjecaj unutarnjih čimbenika na promjene u obiteljskoj strukturi, odnosno u radu sam analizirala odnose između članova obitelji: prije svega odnos između muškarca i žene; potencijalna mjesta sukoba između članova obitelji; promatrala sam specifične uloge koje imaju pojedini članovi unutar obitelji te kroz ulogu starješine/oca obitelji promatram na koji se način organizirala moći unutar obitelji.

Kako je navedeno u doktorskom radu, između ostalog, problematiziram i različite načine prijenosa imovine te definiram nositelje imovine (ovisno o tome je li riječ o kolektivnoj ili privatnoj imovini – nositelj imovine može biti obitelj ili pojedinac). Utvrđujem moguće nasljednike te istražujem odnose između nositelja i nasljednika koji su pod utjecajem tog prijenosa. Kao važan faktor za istraživanje i razumijevanje nasljednih pravila i praksi propituje se i sam trenutak prijenosa imovine neovisno o njezinu obliku. Problematiziraju se i uvjeti i način prijenosa imovine ovisno o obliku obitelji – nuklearna, zadružna, proširena i dr. – te mehanizmi koji su uključeni u procese prijenosa imovine.

Imovinski su odnosi u svakodnevnom životu multifunkcionalni, čak se može reći da poprimaju nekoliko funkcija istovremeno. Različite funkcije imovine mogu se bolje razumjeti kada se imovina ne gleda samo kao odnos između ljudi i stvari, što naglašava Chris Hann, već kao društveni odnos između ljudi u odnosu na materijalne i nematerijalne predmete (Hann 1998., 2008.). Francuski teoretičar Pierre Bourdieupak razmatra fenomen imovine – kroz različite funkcije koje ona može poprimiti – a to su imovina kao društveni, simbolički, kulturni i ekonomski kapital (Bourdieu, 1986.). Na tom tragu mene su najviše zanimale ekonomska i simbolička funkcija imovine te na koji se način njihova ideja manifestira u izdvojenom lokalnom kontekstu, kao što je ovaj bjelovarski. U tom pogledu zanimalo me može li se govoriti o kontinuitetu vrijednosti i značenja (simbolička vrijednost) koja se upisuju u *baštinu*, *očevinu*, *djedovinu* kao najvredniji dio imovine, što u konačnici naglavašaju i sami njezini korisnici – kazivači. Pitanje je li specifičan odnos prema tom obliku imovine i njezinu prijenosu kulturno uvjetovan (dio sustava vrijednosti zajednice) ili je on dio obiteljske strategije (zadržavanje osnovne imovine zbog održavanja ekonomskog i društvenog statusa obitelji) nametnulo se kao imperativ. Na percepciju imovine kao nečega što ima svoj život, koji se izgrađuje i dopunjuje kroz njezinu razmjenu, odnosno odnose koje pojedinci kreiraju, ukazao je već i Arjun Appadurai (1986.). Upravo Appadurai naglašava važnost analize samog procesa razmjene imovine jer se tek kroz njega može bolje razumjeti i interpretirati značenje imovine u svim njezinim pojavnostima u životu pojedinca i šire obitelji.

Analizom i interpretacijom različitih diskurzivnih razina – onih nastalih na pravnim zakonskim odrednicama i onih nastalih u svakodnevnoj praksi i izvedbi (koje proizlaze iz običajnog prava) – u radu sam razmatrala utjecaj i važnost običaj-

nog prava u kreiranju imovinskih odnosa i nasljednih praksi te sam nastojala odgovoriti na pitanje je li u određeno vrijeme njegov utjecaj bio manji ili veći. Između ostalog, cilj je bio pokazati kako se u praksi ostvarivao prijenos imovine nasuprot postojećim zakonskim regulativama, npr. odricanje kćeri od imovine, iako je postojala zakonska mogućnost za njezino nasljeđivanje, na što ukazuje niz zapisa u literaturi i etnografskoj građi.

Dodatno, namjera mi je pri pisanju ovoga rada bila da se dosadašnja istraživanja koncepta obitelji u hrvatskoj etnologiji prošire i nadgrade te da se kroz druge (novije) teorijske koncepte i metode (poput *life cycle*, životni ciklus, i *life course*, životni tijek perspektiva) koje su proizašle iz istraživanja povijesti obitelji revidiraju postojeća istraživanja i građa (Hareven, 1991.). Od teorijskih konceptata tu mislim prije svega na istraživanja Eugena Hammela, odnosno na njegovu hipotezu o zadruzi kao procesu, odnosno zadruzi kao fazi u razvojnem ciklusu obitelji (1972., Hammel i Laslett, 1974.). Namjera je bila revalorizirati teze Philipa Moselya (1943.) i Joela Hajnala (1965.), koji u svojim tekstovima zadrugu percipiraju kao instituciju koju čine dvije ili više obitelji u kojoj su članovi vezani krvnim vezama, pri čemu zajedno upravljaju imovinom i organizacijom poslova te zajedno stanuju. Tako kruto shvaćene odrednice zadružne obitelji obilježile su prije svega Moselyjeva istraživanja, tj. Mosely ne uključuje iznimke ili devijacije od tog modela, kojih je u praksi, naravno, bilo (1943.). Istraživanje je, između ostalog, pokazalo da se promatranjem individualnih obiteljskih prilika i strukture obitelji na temelju životnih priča kazivača teze spomenutih autora (posebice Hajnala, Lasletta, 1972.) za ovaj prostor mogu i moraju revidirati, čak i potpuno odbaciti.

O metodologiji rada

Istraživanje je zamišljeno kao metodološki spoj koji je obuhvatilo klasične arhivske izvore (bilježnički spisi i drugi pravni dokumenti), ali u najvećoj mjeri u radu su se koristili etnografski izvori³ – građa prikupljena terenskim istraživanjem, odnosno u razgovoru s kazivačima. Korištenje izvora iz različitih razdoblja i prikupljenih različitim pristupima istraživanja – etnološki, pravni, ekonomski i povijesni pristup – pružilo je potreban povijesno-društveni kontekst.

Intervjui s kazivačima bili su otvorenog tipa, a razgovarala sam s kazivačima obaju spolova različitih dobnih skupina. Svi intervjui snimani su i poslije preslušavani te su iz njih bilježeni pojedini dijelovi, a kroz tekst često se provlače citirani dijelovi pojedinih kazivanja. Pojedine dijelove teksta pak čine samo životne priče

³ Nažalost etnološki izvori i građa općenito često ne izvještavaju ni detaljno ni jasno o fenomenu imovine, odnosno imovinskim odnosima i praksama prijenosa, ne samo u zadružnim već i u drugim oblicima obitelji. Učestala je praksa da se o tim fenomenima piše u kontekstu drugih tema.

kazivača koje sam nakon intervjua – koji su snimani i poslije transkribirani – većim dijelom iskoristila u radu. U konačnici, razgovarala sam s pedesetak kazivača.

Kazivanja su u radu poslužila dobivanju perspektive kazivača – lokalnih prilika i njihova pogleda na pojedine događaje važne za njihov obiteljski ciklus – kontinuitet i promjene unutar šire zajednice. U razgovoru s kazivačima pokušala sam doznati njihovu životnu priču te njihovo individualno iskustvo svakodnevnog obiteljskog života. Pri tome sam nastojala da moja etnografija sadrži što više detalja o svakodnevnim praksama, a ne da ostaje na razini forme. Namjera mi nije bila prikazati i odabrati primjere koji bi bili nužno reprezentativni već je rad ponajviše usmjeren na primjere životnih priča kazivača kako bi se dobio uvid u mikrosvijet pojedinih obitelji tijekom sredine i druge polovine 20. stoljeća. Unutar metodološkog poglavlja dodatno sam naglasila vlastiti položaj unutar zajednice koju sam istraživala.

Uz terensko istraživanje za potrebe rada provela sam intenzivno arhivsko istraživanje. Slažem se s autorima poput Aleksandre Muraj, koja ističe kako korištenje povijesnih/arhivskih izvora u etnološkom istraživanju postaje nužno ako želimo bolje razumjeti proces promjene, odnosno, kao što zaključuje Muraj, potrebno je *poznati događaje koji su prethodili pojavama koje istražujemo i nalazimo u 20. stoljeću, koji se razvijaju u drukčijem ekonomskom i obiteljsko-društvenom kontekstu* (Muraj, 1996., str. 139).

Povijesna antropologinja Marie des Chanés, simbiozu arhiva i arhivskih istraživanja s terenskim istraživanjem u antropologiji općenito, posebice u antropologiji obitelji, smatra neizostavnim. Iako često kulturni antropolozi arhiv označuju i doživljavaju kao nesiguran teren, autorica upozorava da je on nuždan *terenski lokalitet* za antropologa koji se bavi proučavanjem prošlosti (Des Chanés, 1999.). Svakako treba imati na umu drukčiji odnos etnografa, odnosno etnologa, prema kazivačima na terenu nego u slučaju rada u arhivu, koji uključuje samo analizu i interpretaciju dokumenata.

U radu se koristim trima vrstama arhivskih izvora, građom Državnog arhiva u Bjelovaru, etnografskom građom Arhiva Odjela za etnologiju pri Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti te građom Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Arhivska građa iz Državnog arhiva u Bjelovaru korištena u ovom radu odnosi se na razdoblje druge polovine 19. i prve polovice 20. stoljeća, dok se etnografska građa sačuvana u Arhivu HAZU i Arhivu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju odnosi na razdoblje neposredno prije samog kraja 19. stoljeća, na prilike na prijelazu stoljeća te na prvu polovinu 20. stoljeća.⁴ Podaci prikupljeni terenskim istraživanjem pak daju uvid u međuratno razdoblje i u drugu polovinu 20. stoljeća.

⁴ Znatan dio korištene arhivske građe koja se nalazi u Državnom arhivu u Bjelovaru odnosi se na diobene ugovore u razdoblju 1872. – 1918. godine. Ti su ugovori dio ostavštine Kotarskog suda u Bjelovaru koji je u tom razdoblju bio nadležan za pitanje dioba zadružnih obitelji. Nakon 1918. godine ti predmeti prelaze u nadležnost druge institucije, ali proces dioba intenzivno se smanjuje.

U arhivu HAZU može se naći pet rukopisa pet različitih autora koji se odnose na širi prostor bjelovarske regije. Najstariji je zapis iz 1792. godine autora Dušana Preradovića (poručnik), a odnosi se na opis zadruga Preradović iz mjesta Grubišno Polje (D. Preradović 1861., ONŽO HAZU sign. SZ53). Tri rukopisa pisana su prema Radićevoj *Osnovi za sabiranje građe o narodnom životu* (1897.). Riječ je o sljedećim autorima i tekstovima: Mirko Frankol (lugar) opisuje selo Topolovac nedaleko od Bjelovara (M. Frankol 1898. – 1899., ONŽO HAZU sign. SZ82)⁵, zatim zapis Nikole Tomaša (krojač)⁶, koji na pedeset i šest stranica donosi svakodnevnicu sela Ivanovčana kod Bjelovara (N. Tomaš 1899., ONŽO HAZU sign. SZ90)⁷, te na koncu najdetaljniji zapis Nikole Novakovića (seljaka) koji se odnosi na selo Staro Štefanje (N. Novaković 1903., ONŽO HAZU sign. SZ110a, N. Novaković 1903. – 1904., ONŽO HAZU sign. SZ110b, 110c, 110d).⁸ I u Novoj zbirci nalazi se rukopis Zvonka Lovrenčevića.

Najdetaljniji i najopsežniji zapis onaj je Novakovićev. On je potpuno slijedio Radićeve upute o prikupljanju građe, što je vidljivo i iz strukture njegova zapisa. Novaković je čak zapisivao svoj tekst prema Radićevu prijedlogu, odnosno „na jednoj strani polovice čitavog arka papira; s desne strane neka bude ravnom linijom odeljen prazan prostor od tri prsta, a redak uz redak neka ne bude preblizu (pregusto)” (Maček i Herceg, 1936., str. 71-72). Novaković i Tomaš pišu lokalnim dijalektom, upravo onako kako upućuje Radić: „sve treba da bude upravo onako zapisano, kako narod kaže” (ibid., str. 70). Novakovićev zapis obiluje detaljima, što je inače najveća prednost *Osnove*. Time je mogućnost izostavljanja nekih dijelova kulture svedena na minimum, jednako kao i mogućnost prenamaglašavanja nekih elemenata koji se pridošlom strancu, nepoznavatelju te zajednice, mogu učiniti neobičnim, pa čak i egzotičnim. Neosporna prednost tih opisa donošenje je slike života seljaka iz očišta pripadnika te zajednice, koji ujedno u dijelovima teksta – u obradi pojedinih tema, upliću i svoju životnu priču. I jedan i drugi autor (Novaković i Tomaš) dobro su upućeni u svakodnevne prilike u lokalnoj zajednici, što, između ostalog, pokazuju

⁵ Rukopis je slan u tri navrata u razdoblju 1898. – 1899. godine, a sadrži građu prema ‘Osnovi....’ Poglavlja: I/1-7; VII/a/1-3; VIII/b/1-2. te ne opisuje teme koje su relevantne za ovaj rad. Rukopis sadrži 43 stranice (usp. ZbNŽO 2010: 72).

⁶ Rukopis ima 56 stranica te sadrži građu prema ‘Osnovi....’ Poglavlja: I/1-7; II/1-2; III/1-3; IV/1-10; V/a/1-7; V/b/1-10; V/c/1-2; VI/1-2 (ZbNŽO 2010:136-137).

⁷ Tekst Đurđice Palošije (1992.) odnosi se na istu zadružnu obitelj koju opisuje Nikola Tomaš. Razlika je u tome što je Nikola Tomaš opisivao događaje iz vlastite svakodevice, a Đ. Palošija svoju je građu prikupila terenskim istraživanjima ujesen 1959. i 1961. godine razgovarajući s kćeri Nikole Tomaša (Palošija, 1992., str. 55). Autorica je kazivanja dopunila podacima iz matičnih knjiga iz Državnog arhiva u Zagrebu i Općine Bjelovar. Napominjem da autorici nije bio poznat zapis Nikole Tomaša pohranjen u Arhivu HAZU kojim sam se koristila u svojem radu.

⁸ U desnom uglu svake stranice autor je zabilježio broj poglavlja iz *Osnove*. Rukopis sadrži građu prema ‘Osnovi...’ i to: SZ110a (603 str.) poglavlja: I/1-7; II/1-2; III/1-2; IV/1-10; V/a/1-7; V/b/1-3. SZ110b (572str.) poglavlja: V/b/3-10; V/c/1-2; VI/1-2; VIII/a/1-3; VIII/b/1-2; VIII/c/1-3. SZ 110c (476 str.) poglavlja: VI/3-9; VII/a/1-3; VII/b/1-3. SZ110d (496 str.) poglavlja: IX/1-7; X/1-8; XI/1-10; XII/1-7 (usp. ZbNŽO 2010: 113-114).

uspoređujući i navodeći razne primjere iz okolnih sela. Pozicija „etnografa ujedno i potencijalnog kazivača ili barem sudionika istraživane kulture“, koju u svojim zajednicima imaju i Novaković i Tomaš, a dijelom i Lovrenčević, „upravo je ono po čemu je takva građa ‘dragocjena’, najvrijednija“ (Radić 1898., str. 97, prema: Čapo Žmegač 1997., str. 13). Njihovi su zapisi svojevrsan glas lokalne zajednice, a dojam je dodatno naglašen zapisivanjem na lokalnom govoru. U konačnici iza Nikole Novakovića ostalo je oko 1.000 stranica rukopisa.

Iz nešto kasnijeg razdoblja rukopis je Zvonka Lovrenčevića, koji u svojim zapisima o svakodnevnicima bjelovarskih sela općenito donosi i podatke o prilikama u obiteljima kasnog 19. stoljeća te s početka i iz sredine 20. stoljeća. Minuciozne opise svakodnevne bjelovarskih sela Lovrenčević je upotpunio opisima zadružne svakodnevne, s osvrtom na odnose unutar zadruga, položaj žene i gospodarske odnose.⁹ Uspješna suradnja s uredništvom u HAZU i današnjim Institutom za etnologiju i folkloristiku, gdje je većina njegove građe i pohranjena, trajala je tijekom cijele prve polovine 20. stoljeća. Nedvojbeno je važnost Lovrenčevićeve ostavštine, no nju do sada nisu podrobije pregledali ni kritički obradili ni etnolozi ni etnomuzikolozi, čijem području pripada i najveći dio njegove ostavštine. S obzirom na to da ovdje nema mogućnosti da ulazim u dublju analizu Lovrenčevićeva rada, ponešto se ipak može zaključiti samo pogledom na građu koja mi je bila dostupna u Arhivu HAZU. Iako se Lovrenčeviću može pripisati velik entuzijazam i dobra suradnja sa suradnicima na terenu te veliko osobno zalaganje za „održavanje pojedinih elemenata tradicijske kulture“, kritika se može s punim pravom uputiti njegovoj nesustavnosti, nedokumentiranosti zapisane građe te nenavođenju izvora iz kojih preuzima određene podatke, što dodatno otežava korištenje takve građe u svrhu pisanja znanstvenoga rada.¹⁰ Ono što čini vrijednim spomenute zapise jest osobno iskustvo koje posjeduju njihovi autori; oni su *insajderi* u lokalnoj zajednici, što je svojedobno bio i jedan od zahtjeva Antuna Radića.¹¹ U razradi svojega metodološkog postupka Radić je itekako svjestan da njegovi suradnici na terenu ne raspoložu mehanizmima znanstvene interpretacije te je taj dio posla namijenio stručnjacima.

⁹ Uz etnološke i etnomuzikološke teme, koje najviše dominiraju u njegovu opusu, u njegovim radovima dominiraju i teme iz područja arheologije, povijesti, ali i radovi koji se bave dnevno-političkim temama. Važna je njegova suradnja s lokalnim ograncima *Seljačke sloge*, čega je rezultat bilo osnivanje ili obnavljanje pedesetak kulturno-umjetničkih društava.

¹⁰ U pojedinim zapisima nije jasno kako je i od koga autor došao do podataka. Nije potpuno pratio i donosio podatke svojih kazivača te naznačio na koje se vrijeme odnose pojedini zapisi. Zbog tih nedosljednosti, tekstove i rukopise Zvonka Lovrenčevića uzimam s dozom opreza.

¹¹ Prema Cliffordu, istraživanje lokalnog etnografa (*indigenous ethnographer*) istodobno može biti obogaćeno, ali i ograničeno (1986., str. 9).

Treću skupinu izvora, korištenih u radu, čine podaci prikupljeni uz pomoć *Upitnica Etnološkog atlasa Jugoslavije*.¹² Ti podaci poslužili su kao dodatni materijal koji je trebao potvrditi, nadopuniti ili objasniti određene nedostatke druge građe. Velika razlika među korištenom građom proizlazi iz toga što se izvori odnose na sasvim druga razdoblja. Ipak, najvažniju razliku koja se stvara između izvora čini metodologija kojom su podaci prikupljeni, što sam imala na umu prilikom pisanja rada.

Analizom i interpretacijom arhivskih izvora, odnosno bilježničkih dokumenata poput oporuka, osobnih obiteljskih dokumenta i diobenih ugovora te katastarskih izvoda, dobiveni su podaci koji se ne mogu prikupiti klasičnom etnografskom metodom. Sačuvane oporuke i ugovori o podjelama zadružnih obitelji u Državnom arhivu u Bjelovaru govore nam nekoliko stvari. Iz literature saznajemo o podjelama zadruga i zadružne imovine koje su se trebale provoditi prema postojećim zakonima, a u praksi su se odvijale u velikom broju primjera tajno i prema unutarnjem dogovoru obitelji. Dakle, u praksi podjela obitelji, odnosno imovine, dijelom je bila izvan propisanih zakonskih odredbi. S godinama su vlasti uspjele dio tih nezakonitih podjela sistematizirati i urediti, o čemu svjedoči i velika količina arhivskih dokumenata, ali je isto tako velik dio i dalje ostao pravno nesređen.

Arhivski izvori korišteni u doktorskom radu odnose se na većinu sela koja su nekada pripadala kotarskom sudu Bjelovar, odnosno koja su administrativno gravitirala prema Bjelovaru. Iz velike količine podataka izabrala sam nekoliko primjera. Namjera je bila da se suženim izborom predstave najbolje sačuvani i najcjelovitiji primjeri pojedinih obiteljskih dioba, no ti se primjeri ne mogu uzeti kao reprezentativni za čitavo to područje. Oporuke korištene u radu nastale su u razdoblju 1872. – 1941. godine, a predstavljaju izvornu građu koja do sada nije bila objavljivana ni, koliko je meni poznato, korištena u svrhu pisanja znanstvenog rada.

¹² Podatci su pohranjeni u Arhivu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Riječ je o sljedećim lokalitetima: Kupinovac (sig. ch 121, inv. br. 167), Ždralovi (sig. ch 321, inv. br. 168), Kaniška Iva (sig. dh 144, inv. br. 170), Farkaševac (sig. cH 144, inv. br. 176), Tuk (sig. cH 232, inv. br. 189), Hercegovac (sig. Dh 423, inv. br. 196), Šandrovac (sig. ch 242, inv. br. 206), Rač. Kozarevac (sig. ch 433, inv. br. 207), Malo Trojstvo (sig. ch 211, inv. br. 208), Čadaovac (sig. cI 314, inv. br. 240), Mala Trnovitica (sig. Dh 233, inv. br. 270), Veliki Grđevac (sig. DI 113, inv. br. 271), Ivanska (sig. Dh 111, inv. br. 272), Bijela (sig. dl 113, inv. br. 273), Končanica (sig. DI 342, inv. br. 291), Ruškovac (sig. Dh 143, inv. br. 307), Garešnica (sig. dh 141, inv. br. 516), Staro Štefanje (sig. cH 432, inv. br. 528), Vučani (sig. DH 142, inv. br. 529), Samarica (sig. DH 243, inv. br. 643), Zrinski Topolovac (sig. CH 414, inv. br. 958), Topolovica (sig. cI 434, inv. br. 1186), Jabučeta (sig. Ch 324, inv. br. 1909), Grubišno Polje (sig. DI 232, inv. br. 1996), Grubišno Polje (sig. DI 144, inv. br. 2145), Grubišno Polje (sig. DI 144, inv. br. 2146), Podgarić (sig. DH 423, inv. br. 2148), Šimljana (Dh 311, inv. br. 2224).

Obiteljska svakodnevnica – krajiška zadružna obitelj i obitelj druge polovice 20. stoljeća

U doktorskom radu svakodnevnica obitelji koncem 19. i početkom 20. stoljeća prezentirana je kroz nekoliko osnovnih tema: položaj starješine, muško-ženski odnosi i svakodnevnica nuklearne obitelji kao dijela zadružne obitelji bjelovarskoga kraja. Prikazane su promjene strukture obitelji – od *krajiške zadružne obitelji* do moderne obitelji druge polovice 20. stoljeća. Namjera mi je bila u ovome poglavlju ukazati na promjene koje su uslijedile neposredno nakon diobe, prikazati dinamiku tih promjena te apostrofirati uzroke i procese koji su u velikom broju i u relativno kratkom razdoblju doveli do raspada *zadruga* i u konačnici do kreiranja obitelji druge polovice 20. stoljeća.

Koncem 19. stoljeća društvene promjene zahvaćale su sve pore krajiškog društva, posebice je sve intenzivniji proces raspada *krajiških zadruga* (usp. Grandits, Gruber, 2012., str. 387-389). U Bjelovarsko-križevačkoj županiji 1890. godine gotovo 80% ukupnog broja aktivnih poljoprivrednika činili su nezadrugari. Posljedica je to događanja nakon ujedinjenja bjelovarskog dijela Krajine s civilnom Hrvatskom, odnosno „zbog činjenice da je na osnovi Zakona iz 1876. godine došlo do brisanja većeg broja zadruga i upisa nekretnina na samovlasnike“, tim je zakonom olakšan proces diobe (Ređep et al., 2005., str. 93). I podaci iz 1891. godine koje navodi Dragutin Pavličević govore o porastu broja zadružnih dioba, iako se sam proces odvija uz probleme na terenu (2010., str. 80). Izvješća o zadružnim diobama u razdoblju 1888. – 1898. godine govore o ukupno 5.045 podijeljenih zadruga (ibid., str. 81). Brojke za sljedeće razdoblje do početka Prvoga svjetskog rata govore o smanjenju, a zatim se 1915. godine broj zabilježenih podjela povećao. Glavni razlog tih promjena, smatra Pavličević, teško je pronaći bez daljnjih detaljnijih istraživanja, lokalnih etnografija (ibid., str. 134).

Posljedica procesa podjela bio je sve veći broj obitelji „jednostavnijeg“ oblika: nuklearne obitelji ili trogeneracijske obitelji koju čine muž i žena s djecom te jedno ili oba suprugova roditelja. Uskoro nuklearne obitelji postaju nosioci seoske ekonomije, naravno ne i jedini, i s njima se mijenja sustav vlasničkih odnosa. Nuklearni oblik obitelj, posebice kroz drugu polovicu 20. stoljeća, profilira se kao „idealni tip obitelji“ (Kaser, 2012., str. 411), na što ukazuju kazivanja i literatura.

Obiteljsko gospodarstvo činilo je okosnicu života obitelji na području sela bjelovarskoga kraja tijekom 19. i 20. stoljeća. Tijekom 20. stoljeća, unatoč promjenama funkcije, oblika i strukture obitelji, rad u poljoprivredi i dalje je bio okosnica privređivanja obiteljskoga gospodarstva, iako sve više prevladavaju mještovita gospodarstva u kojima se povezuje rad u poljoprivredi i u industriji ili u nekom drugom sektoru. Učestale promjene i prilagodba individualnim prilikama i djelovanju vanjskih i unutarnjih čimbenika, pridonijeli su tome da se struktura obitelji mijenjala nekoliko puta tijekom životnog ciklusa kazivača.

Učestale transformacije oblika, strukture, ali i funkcije obitelji nastavljene su tijekom 20. stoljeća. Obitelji mijenjaju svoj oblik i strukturu – potaknute različitim unutarnjim čimbenicima (smrti, ženidbe ili nesuglasice unutar obitelji) ili već spomenutim vanjskim čimbenicima. Upravo sam kroz promatranje šireg spektra životnog tijeka obitelji i pojedinca mogla pratiti promjene strukture i oblika.

Na pojavu određenog oblika obitelji utjecala je, između ostalog, i dob sklapanja braka – čime je potvrđena Kaserova teza – kako se u obiteljima odgađanje sklapanja braka događa s razlogom, tj. produženjem ženidbene dobi, stvaraju se nuklearne obitelji, dok se u primjerima kad i muškarac i žena ranije ulaze u bračnu zajednicu oblikuju kompleksniji oblici obitelji (Kaser, 2012.). Praksa sklapanja braka uobičajena je za ove prostore (*universal marriage pattern*), pa se, kako navodi Grandits, može zaključiti sljedeće: „većina se žena udavala i velik dio muškaraca ženio u svojim ranim dvadesetima“. To je bilo moguće jer sklapanje braka nije bilo uvjetovano posjedovanjem zemlje ili gospodarstva. Nakon sklapanja braka mladi bračni par ostajao bi živjeti u kućanstvu / obitelji muža (patrilokalno stanovanje), ili bi se kućanstvo odijelilo određeno vrijeme nakon sklapanja braka (Grandits, 2012., str. 134). Zabilježila sam velik broj primjera u kojima su se muškraci priženili – što je karakteristično za brakove lokalnih djevojaka s doseljenim muškarcima koji nisu imali svoje imovine, a preduvjet za to bio je da te djevojke nemaju braću.

I tijekom druge polovice 20. stoljeća zajednički suživot roditelja i djece unutar roditeljskog kućanstva česta je praksa, ali djelomično i rezultat očekivanja roditelja, što je i dijelom vrijednosti koje se održavaju unutar obiteljskog diskursa. Upravo zbog toga roditeljsko kućanstvo rijetko ostaje prazno, tj. najstariji brat ili jedan od braće ostajao bi živjeti s roditeljima i brinuti se o njima i čitavom kućanstvu. Ta se praksa dijelom modificira tijekom 70-ih godina i kasnije u 20. stoljeću, jer sve veći broj mladih obitelji odlazi živjeti u grad. Iako broj kućanstava koja su tako organizirana i dalje prevladava u ukupnom broju kućanstava, u selima je većina obitelji i dalje trogeneracijska.

Prvi svjetski rat, a nakon toga i nova ekonomska kriza, donijeli su nove promjene i probleme u seosko društvo, odnosno „posljedica je bila život na rubu egzistencije“, a mnogi nisu imali ni krevete za spavanje (Bićanić, 1936.). Između dvaju svjetskih ratova seljaci u velikom broju napuštaju selo u potrazi za poslom i boljim načinom života. Razvoj kapitalističkih odnosa i otvaranje novom tržištu rada donijeli su turbulencije u odnosima, ne samo obiteljskim već i susjedskim, te u cijeloj strukturi odnosa na razini sela i šire zajednice (Grandits, Gruber, 2012., str. 399). „Divlja“ fragmentacija zemlje iz ranijih razdoblja očigledno je negativno utjecala na iskustvo obitelji, pa sada obitelji nastoje preostali posjed zaštititi od daljnjeg smanjivanja (Grandits, 2012., str. 136).

Patrijarhalni koncept prema kojem se muškarac prema javnosti prezentirao kao glavni hranitelj obitelji, dok je žena bila nositeljica kućanstva, mijenja se tijekom 20.

stoljeća, kada se ekonomske uloge muškarca i žene unutar obitelji mijenjaju. Tako 60-ih godina dolazi do jedinstvenog procesa *feminizacije poljoprivrede* (Supek, 1986., str. 55). Unatoč promjenama koje dolaze sa socijalističkom ideologijom o jednakosti spolova i sve brojnijom ženskom radnom snagom, koncept tradicionalnih uloga muškarca i žene još se uvijek može zateći u ruralnim sredinama, kao što sam i zabilježila u primjerima iz bjelovarskoga kraja.

Problem imovine, nasljednih prava i obaveza

Na prostoru bjelovarskih sela zabilježila sam u najviše primjera djeljiv sustav imovine u kojem se imovina u pravilu prenosi isključivo muškim nasljednicima. U drugoj polovici 20. stoljeća sve je učestalija praksa da svoje imovinsko pravo ostvaruju i žene, iako nikada u omjeru kao muški članovi obitelji. Može se zaključiti da je dominirala praksa prijenosa imovine najstarijem sinu, tj. *primogenitura*. On ostaje s roditeljima na podijeljenom gospodarstvu te si tako osigurava veći udio imovine, s tim da roditelji uživaju doživotno pravo na svoj dio imovine. Prikupljena kazivanja i ostala građa ukazuju na zaključak da se *ultimogenitura* može smatrati zasebnim oblikom nasljeđivanja te da je učestala na istraživanome prostoru, iako u manjem omjeru nego što je to nasljeđivanje najstarijeg sina (Seiser, 2005., str. 12).

Analiza građe i izvora ukazala je na postojanje dva osnovna oblika imovine: materijalna i nematerijalna, odnosno pokretna i nepokretna. Potvrđeni su i različiti oblici njezina prijenosa: nasljeđivanje, darivanje i kupovina. Istraživanjem su, između ostalog, zabilježena dva načina nasljeđivanja, uz određene varijacije: ravnopravno i neravnopravno nasljedno pravo. Prijenos imovine nasljeđivanjem dugotrajan je proces, koji završava smrću nositelja imovine (roditelji, najčešće otac), a započinje ovisno o individualnim odlukama unutar obitelji: udajom/ženidbom, smrću jednog ili oba roditelja i dr. Upravo različite strategije koje se razvijaju prilikom prijenosa imovine sljedećoj generaciji kreiraju odnose između generacija: prije svega između roditelja i djece.

Samo posjedovanje zemlje donosilo je određeni društveni status pojedincu i obitelji u lokalnoj zajednici i šire. A ponekad i moć unutar zajednice. Unatoč promjenama i djelovanju vanjskih čimbenika, zemlja (bar jedan osnovni dio – *očevina*, *djedovina*) i dalje je zadržala svoju simboličku važnost kao obiteljska imovina čije se značenje prenosilo kroz nekoliko generacija. Tako se zemljišne parcele na kojima se nalazila obiteljska kuća nisu dijelile ili se njihova podjela nastojala izbjeći, a prodavalo bi ih se samo u krajnjoj potrebi. Zabilježila sam primjere pojedinih zemljišnih parcela uz koje se vezivalo obiteljsko prezime, iako ta obitelj više nije bila vlasnica tog zemljišta. Upravo ta činjenica potvrđuje postojanje *transgeneracijske imovine*, tj. imovine koja se prenosi unutar nekoliko generacija obitelji. Koncept je u svoja istra-

živanja uveo Chris Hann (Balfe, 1999. prema Hann, 2008., str. 153). Iz toga se može zaključiti da je pitanje zadržavanja „osnovne“ imovine obitelji bio dio svojevrzne strategije te obitelji. Obitelj si je time osiguravala zadržavanje osnovnog kapitala, odnosno na taj je način obitelj perpetuirala postojeću ekonomsku i društvenu snagu unutar zajednice.

Odgadanje nasljeđivanja i prijenosa imovine rezultiralo je u pravilu stvaranjem kompleksnih, višegeneracijskih obitelji, na što je i na ovom prostoru ukazala arhivska i terenska građa (Kaser, 2012.). Život više generacija zajedno u istom kućanstvu dijelom je uzrokovan činjenicom da si obitelj, odnosno njezini članovi, nije mogla priuštiti izgradnju novih stambenih prostora. To je posebice vidljivo neposredno nakon podjele *zadruga* čiji su se članovi neko vrijeme zadržavali u zajedničkom kućanstvu, a na slične postupke obitelji su primorane i kroz kasnija razdoblja. Složena struktura obitelji u kojoj se zadržava nekoliko generacija na okupu može se tumačiti kao strategija pojedine obitelji, odnosno na taj se način omogućavalo nastavljanje i razvoj gospodarskog potencijala, te zadržavanje statusa i ekonomske snage obitelji. Na donošenje takve odluke utjecali bi, prije svega, ekonomski uvjeti, što je izraženo posebice u razdobljima kada je obitelj živjela isključivo od poljoprivrede.

Tijekom 20. stoljeća prakse prijenosa imovine općenito doživjele su promjene ako uzmemo u obzir stav prema zemlji i njezinoj vrijednosti – prije svega ekonomskoj. Utjecaj na to imala je i nestašica zemlje u određenim razdobljima zbog agrarne prenapućenosti. Iako je oduvijek imala veliku važnost u ukupnoj vrijednosti imovine, obiteljska kuća u drugoj polovici 20. stoljeća postaje statusni simbol obitelji. Tako sve veći broj ljudi ulaže velike svote novca u izgradnju stambenih objekata, koji od početnog oblika niske prizemnice dobivaju još jedan kat i/ili tavan. Iako se taj kat uglavnom ne upotrebljava, on se percipira kao mogući prostor u kojem će nastaviti živjeti sin/ovi sa svojom obitelji. No u najvećem broju primjera taj prostor ostaje prazan i neispunjen sadržajima, pa umjesto životnog prostora postaje skladište. Nove promjene dolaze kasnih 70-ih i 80-ih godina, kada sve više mladih obitelji odlazi živjeti u grad i zapošljava se u industriji ili u nekom drugom gospodarskom sektoru. Time pada tržišna cijena zemlji i sve je više napuštenih seoskih imanja, iako se njezina nematerijalna, simbolička vrijednost time ne mijenja, pa se zemlja, posebice okućnica, ne prodaje već ostaje u vlasništvu te obitelji i ima novu namjenu.

Osim ekonomskih i pravnih faktora utjecaj na proširenost određenog tipa imovinskih praksi imali su i demografski faktori. Tijekom druge polovine 20. stoljeća sve više obitelji ima jedno ili najviše dvoje djece, a takva praksa direktno je utjecala na nasljedno pravo. A ako je obitelj imala samo kćeri, u kućanstvo bi se priženio muškarac koji u svojoj obitelji nije mogao očekivati da će naslijediti imovinu.

Umjesto zaključka

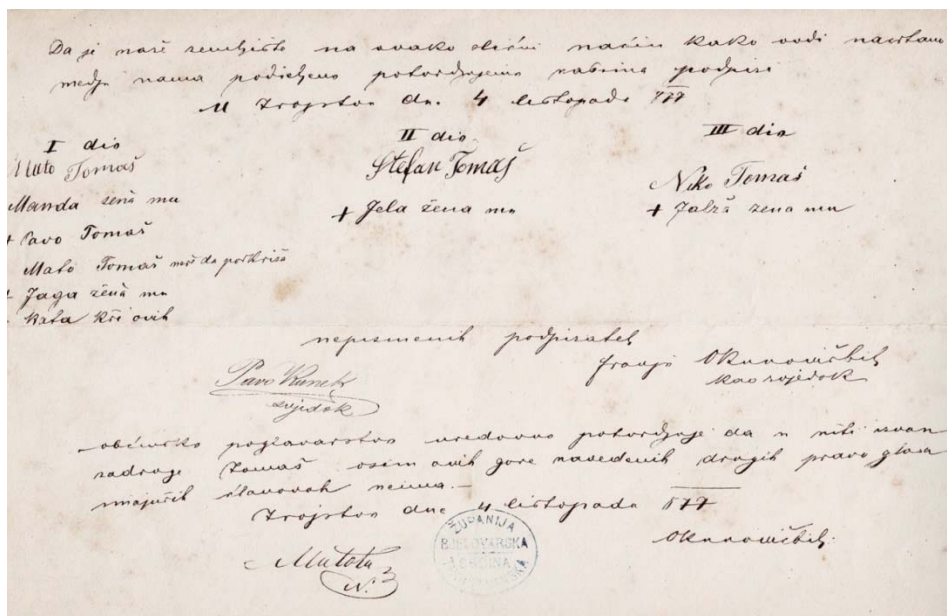
Etnološka i kulturnoantropološka istraživanja pokazala su da je prijenos imovine nasljeđivanjem dugotrajan proces, koji najčešće završava smrću nositelja imovine (roditelji), a započinje ovisno o individualnim odlukama unutar obitelji: udajom/ženidbom, smrću jednog ili oba roditelja i dr. Time se stvara odnos međusobne ovisnosti/pomoći između generacija koje su jedna o drugoj ovisne, posebice u težim životnim uvjetima, koji prije svega oblikuju osobne prilike unutar obitelji. Primjeri životnih priča kazivača s kojima sam razgovala upravo su pokazala postojanje određenih nasljednih praksi, koje su oblikovane različitim unutarnjim (broj djece koju ima obitelj) i vanjskim (ekonomska kriza) faktorima. No ipak odnos pojedinca prema imovini mijenjao se tijekom generacija, na što ukazuje promatranje životnog ciklusa pojedinih obitelji kazivača.

Činjenica da je ovaj prostor tijekom duljeg razdoblja pripadao specifičnom politički i društveno organiziranom prostoru Vojne krajine imala je poseban utjecaj na pitanja imovine i obitelji te na odnose unutar i između članova obitelji. Prema kazivanjima, literaturi i arhivskoj građi zadružne obitelji zabilježene su najkasnije u drugoj polovici 20. stoljeća, ali se neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata gotovo sve obitelji sa zadružnim karakteristikama dijele i prestaju biti (pravno) kategorizirane na taj način.

Na temelju iznesenih pokazatelja moguće je bilo zaključiti kako obiteljska zajednica uvelike utječe na proces prijenosa imovine između generacija te percepciju i funkciju materijalnih i nematerijalnih oblika imovine. Korištenjem raznovrsne građe te bilježenjem životnih priča i iskustava pojedinih kazivača, njihovom etnološkom interpretacijom omogućen je potpuniji uvid u obiteljski život i odnose, kao i različite prakse koje iz njega proizlaze.

Prije svega, istraživanje je potvrdilo postojanje specifičnog obrasca imovinskih odnosa i praksi, koje su dijelom oblikovane koncem 19. stoljeća, odnosno početkom 20. stoljeća. U cjelini istraživanje je pokazalo kako obitelj, odnosno obiteljska zajednica uvelike utječe na proces prijenosa imovine između generacija, percepciju imovine, tj. svih njezinih oblika, materijalnu i nematerijalnu. Taj je odnos uzajaman, pa tako prijenos imovine i pripadajuće nasljedne prakse utječu na oblikovanje i stvaranje specifičnog oblika obitelji.

Promjene u obiteljskoj svakodnevnici, oblicima obitelji i imovinskim pravima i praksama koje se mogu identificirati povezuju se s promjenama društvenih, ekonomskih, gospodarskih i demografskih uvjeta, ali i unutarnjih čimbenika. Te promjene često su unutar bjelovarske regije specifične na razini sela, odnosno obitelji. Obitelj je činila homogenu zajednicu, koja je zajedničkim snagama kontrolirala proces prijenosa imovine među generacijama, značenje pojedinog segmenta imovine, način sklapanja braka i stvaranja nove obitelji te kreiranje društvenoga statusa obitelji.

Nacrt podjele zadruga Tomaš iz Tomaša (izvor: HR-DABJ-81., kutija 96)

Literatura

- [1] Appadurai, Arjun (1986.), Introduction: commodities and the politics of value. U: Arjun Appadurai (ur.), *The Social Life of Things; Commodities in Cultural Perspective*, Cambridge: CUP, str. 3-64.
- [2] Bićanić, Rudolf (1937.), Agrarna kriza od 1873 – 1895. i njezin utjecaj na ekonomsku i socijalnu strukturu Hrvatske. *Ekonomist* (3)5.
- [3] Bićanić, Rudolf (1996.), *Kako živi narod. Život u pasionim krajevima*. Knjiga I. (pre-tisak originala iz 1936.). Zagreb: Globus.
- [4] Blažeković, Stjepan (1985.), *Bjelovar*. Bjelovar: SIZ kulture.
- [5] Bourdieu, Pierre (1986.), The forms of capital. U: J. Richardson (ur.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood, str. 241-258.
- [6] Clifford, James (1986.), Introduction: Partial Truths. U: J. Clifford i G. Marcus (ur.), *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*, University of California Press, str. 1-27.

- [7] DesChene, Mary (1997.), Locating the Past. U: A. Gupta i J. Ferguson (ur.), *Anthropological locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*, University of California Press, str. 66-85.
- [8] Čapo Žmegač, Jasna (1997.), Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja. *Narodna umjetnost*, 34 (2), str. 9-33.
- [9] Feletar, Dragutin; Feletar, Petar (2008.), Depopulacija i promjene u prostornom rasporedu stanovništva na području bjelovarsko-bilogorske županije od 1857. do 2001. godine. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru* 2, str. 61-115.
- [10] Grandits, Hannes (2006.), Historical-sociological country report Croatia. *Working paper*. (<http://www.eth.mpg.de/kass/material.html>, pristup 2.3.2012.).
- [11] Grandits, Hannes (2012.), Changing Family Contexts and Property Rights in the Second Half of the 19th Century: Some General Trends in the Habsburg Empire (2003). U: K. Kaser (ur.), *Household and Family in the Balkans: Two Decades of Historical Family Research at University of Graz*, vol. Studies of South East Europe, Wien-Berlin: Lit Verlag, str. 129-147.
- [12] Grandits, Hannes (2012.), Kinship and Welfare State in Croatia's Twentieth Century Transitions (2010). U: K. Kaser (ur.), *Household and Family in the Balkans: Two Decades of Historical Family Research at University of Graz*, vol. Studies of South East Europe, Wien-Berlin: Lit Verlag, str. 453-481.
- [13] Grandits, Hannes; Gruber, Siegfried (2012.), The Dissolution of the Large Complex Households in the Balkans: Was the Ultimate Reason Structural or Cultural? (1996). U: K. Kaser (ur.), *Household and Family in the Balkans: Two Decades of Historical Family Research at University of Graz*, vol. Studies of South East Europe, Wien-Berlin: Lit Verlag, str. 387-407.
- [14] Hajnal, Joel (1965.), European marriage patterns in perspective, U: D.V. Glass (ur.), *Population in History. Essays in Historical Demography*, London: Aldine Publication, str. 101-143.
- [15] Hammel, A. Eugene (1972.), The zadruga as process. U: P. Laslett i R. Wall (ur.), *Household and family in past time*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 335-374.
- [16] Hammel, A. Eugene; Laslett, Peter (1974.), Comparing Household Structure Over Time and Between Cultures, *Comparative Studies in Society and History*, 16, str. 73-103.
- [17] Hann, M. Chris (1998.), Introduction: The embeddedness of property. U: C.M. Hann (ur.), *Property relations: Renewing the anthropological tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 1-47.
- [18] Hann, Chris (2008.), Reproduction and Inheritance: Goody Revisited. *Annu. Rev. Anthropol.* 37, str. 145-158.
- [19] Hareven, K. Tamara (1991.), The History of the Family and the Complexity of Social Change. *The American Historical Review* 96 (1), str. 95-124.

- [20] Kaser, Karl (2012.), *The Stem Family in Eastern Europe: Cross-Cultural and Trans-Temporal Perspective* (2009). U: K. Kaser (ur.), *Household and Family in the Balkans: Two Decades of Historical Family Research at University of Graz*, vol. Studies of South East Europe, Wien – Berlin: Lit Verlag, str. 407-421.
- [21] Laslett, Peter (1972.), Introduction. U: P. Laslett i R. Wall (ur.), *Household and family in past time*, Cambridge: CambridgeUniversityPress, str. 1-90.
- [22] Maček, Vladko; Herceg, Rudolf (1936.), *Sabrana djela Dr. Antuna Radića. Narod i narodoznanstvo*. Zagreb: Seljačka sloga, str. 3-83.
- [23] Matašin, Mato (1960.), Zadruga Dragančan. U: M. Gavazzi (ur.), *Seljačke obiteljske zadruge I. Izvorna građa za 19. i 20. stoljeće*, Zagreb: Publikacije etnološkoga zavoda 3, str. 22-26.
- [24] Matušek, Alen (1990.), Doseljenje Čeha u Bjelovar i okolicu. *Bjelovarski zbornik* 2, str. 206-211.
- [25] Muraj, Aleksandra (1996.), Independence and/or Subjugation: the Ambivalence of the Social Position of Women on the Island of Zlarin. *Narodna umjetnost* 33(1), str. 135-147.
- [26] Mosely, Philip E. (1976.), Adaption For Survival: the Varžić zadruga. U: B. Robert (ur.), *Communal Families in the Balkans, The Zadruga*, Notre Dame, str. 31-57.
- [27] Palošija, Đurđica (1992.), Zadruga Tomaš. Ivanovčani kod Bjelovara. U: M. Gavazzi (ur.), *Seljačke obiteljske zadruge 2*. Etnološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, str. 55-63.
- [28] Pavličević, Dragutin (2010.), *Hrvatske kućne zadruge (nakon 1881) 2*. Zagreb: Golden marketing.
- [29] Ređep, Milivoj; Žugaj, Miroslav; Vuković, Ksenija (2005.), Agrarni odnosi i poljoprivredna proizvodnja u bjelovarsko-križevačkoj županiji krajem 19. i početkom 20. stoljeća. *Cris* 1, str. 89-104.
- [30] Seiser, Gertraud (2005.), On the Importance of being the last one. Interitance and marriage in an Austrian peasant community. U: P. P. Schweitzer (ur.), *Dividens of kinship. Meanings and uses of socialrelatedness*, London-New York: Routledge, str. 93-124.
- [31] Vekarić, Nenad, Vranješ-Šoljan, Božena (2009.), Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 47, str. 9-62.
- [32] Zbornik za narodni život i običaje 2010. sv. 55, *Dokumentacijski pregled arhivskog gradiva Odsjeka za etnologiju HAZU*.

Arhivski izvori

- [1] Frankol, Mirko, lugar. Sabiranje građe za zbornik o narodnom životu Jugoslavena, s.a., SZ82, 43 str.
- [2] Lovrenčević, Zvonko. 'Naselja'. 1920. NZ 129a.
- [3] Lovrenčević, Zvonko. 1950. Etnološka građa Bilogore. NZ 129g. 189 str.
- [4] Novaković, Nikola, seljak. Staro Štefanje (prema Radićevoj „Osnovi“), 1903-1904., SZ 110b, 572 str. SZ110c 476 str.
- [5] Tomaš, Nikola, krojač. Ivanovčani kraj Bjelovara. Sabiranje i proučavanje Građe o narodnom životu. 1899. SZ 90. 56 str.
- [6] Upitnice Etnološkog atlasa (UEA), svezak III, tema br. 106. *Vrste zadruga, osobine, diobna*; tema br. 107, *Rođaci i oslovljavanje*; tema br. 108. *Nekrvno srodstvo*; tema br.110. *Glavni oblici zajedničkog rada*, Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu. Lokaliteti: Kupinovac (sig. ch 121, inv. br. 167), Ždralovi (sig. ch 321, inv. br. 168), Kaniška Iva (sig. dh 144, inv. br. 170), Farkaševac (sig. ch 144, inv. br. 176), Tuk (sig. ch 232, inv. br. 189), Hercegovac (sig. Dh 423, inv. br. 196), Šandrovac (sig. ch 242, inv. br. 206), Rač. Kozarevac (sig. ch 433, inv. br. 207), Malo Trojstvo (sig. ch 211, inv. br. 208), Čađavac (sig. cl 314, inv. br. 240), Mala Trnovitica (sig. Dh 233, inv. br. 270), Veliki Grđevac (sig. DI 113, inv. br. 271), Ivanska (sig. Dh 111, inv. br. 272), Bijela (sig. dl 113, inv. br. 273), Končanica (sig. DI 342, inv. br. 291), Ruškovac (sig. Dh 143, inv. br. 307), Garešnica (sig. dh 141, inv. br. 516), Staro Štefanje (sig. ch 432, inv. br. 528), Vučani (sig. DH 142, inv. br. 529), Samarica (sig. DH 243, inv. br. 643), Zrinski Topolovac (sig. CH 414, inv. br. 958), Topolovica (sig. cl 434, inv. br. 1186), Jabučeta (sig. Ch 324, inv. br. 1909), Grubišno Polje (sig. DI 232, inv. br. 1996), Grubišno Polje (sig. DI 144, inv. br. 2145), Grubišno Polje (sig. DI 144, inv. br. 2146), Podgarić (sig. DH 423, inv. br. 2148), Šimljana (Dh 311, inv. br. 2224).
- [7] Državni arhiv u Bjelovaru, HR-DABJ-81, Sudbeni stol Bjelovar, 1872. – 1918., Diobeni i kupoprodajni ugovori, kutija 96.
- [8] Državni arhiv u Bjelovaru, HR-DABJ-81, Sudbeni stol Bjelovar, 1872. – 1918., Oporuke, kutija 84.
- [9] Državni arhiv u Bjelovaru, HR-DABJ-86, Kotarski sud Bjelovar, 1872. – 1918., Oporuke, kutije 364 – 367.
- [10] Državni arhiv u Bjelovaru, HR-DABJ-710, Kotarski sud Bjelovar (1918. – 1941.), Oporuke, kutije 364- 367.
- [11] Državni arhiv u Bjelovaru, HR-DABJ-742, Ured za katastar Bjelovar, 1815. – 1970., Nacrti katastarskih općina, kutija 29.

Family, Property, Inheritance Regulations and Practices: Continuity and Changes in Villages of the Bjelovar Region

Summary

Families, property and inheritance practices are the subject of different scientific disciplines, and in my doctoral thesis I problematized their interrelationship. In the thesis this phenomena's are analyzed within a specific socio-historical context and thus I aimed to point to the effect of economic, political and social conditions within the study area. The thesis covers the period from the late 19th to the late 20th century, and the major area of research includes the rural area of Bjelovarregion. With the help of archival documents, ethnographic material, and the literature mentioned phenomena will be analyzed in their changes and continuity. Among other things the doctoral thesis points to the existence of different functions and meanings of property (social, economic, symbolic and cultural) and focuses on the values and practices relating to property and its transmission. Analysis and interpretation of sources showed that the structure of the family, its transformation and the issue of inter-generational relationships directly associated with certain means of property transmission.

Keywords: family; co-operative family; Military Frontier; property and inheritance practices; inheritance strategies.

Dr. sc. Danijela Birt Katić
Odjel za etnologiju i kulturnu antropologiju Sveučilišta u Zadru
Dr. Franje Tuđmana 24i, HR - 23000 Zadar
danijelab@gmail.com